

MŰHELY

Tapodi Zsuzsa

„Dicsőséges kudarcaink” – tovább élő paradoxonaink

Sok újdonsággal és tanulsággal szolgál Tóth Sándor Gaál Gábor-könyve¹, és bár szándéka szerint lezár egy vitasorozatot, nyitott kérdéseket hagy maga után. A szerző a hatalmi elvárások által a nyolcvanas évek végéig fenntartott torz, sematikus Gaál-portré revideálására vállalkozik. Egyszerre mutatja be a hatalmi kánon mögött meghúzódó manipulatív technikákat, kisszerű érdekeket, és ezzel szembeállítva mutatja föl a diktatúra korában tiltott kánonként létrejövő, öncenzúra és kényszerű korlátozások² meghaladásának eredményeképpen kirajzolódó saját Gaál-képét, mely szemben áll a másfajta értelmezési stratégiát követők által fölvázolt portréval is.

A gondolkodásra serkentés ugyanúgy érdeme Tóth Sándor kötetének, mint a sokszor szívszorító adatok pontos sorjázása. A Gaál-archívum hányatott sorsa például nemzeti közösségünk kiszolgáltatottságának is tükrö. Szociológiai értékű a folyamat bemutatása, ahogyan a totális hatalom a maga kénye-kedve szerint értékeli-átértékeli-torzítja a szerzői szubjektumtól elszakadt szövegkorpuszt.

Választ kapunk itt arra a kínzó kérdésre is, hogy honnan az ellentmondás, amely eddig a textusok és paratextusok között feszült. A válogatott írások első két kötetének szövegei, valamint az 1946–52 között keletkezett, az Utunk, Irodalmi Almanach hasábjain vagy a *Valóság és irodalom* című kötetben megjelent írások nyomán kirajzolódó Gaál-portré ugyanis nem egyezett a paratextusok (évfordulós megemlékezések, apológiák, tömjénező méltatások) által fölvázolt portréval. A szerzőt nem ismerő generációk befogadója számára úgy tűnhetett: *ezt* a transzszilvanizmus ellenében romániaságot, pluralista társadalomszemlélet helyett tiszta osztályvonalat követelő, valóságirodalomként átidealizált dokumentarizmust számon kérő merev irodalompolitikust kell rajongva tisztelnie. A hatalmi manipulációról mit sem tudva, a kicsikart revízió hevében született kompenzáló túlértékelést a sematizmust szentesítő kánon részének érezhetjük.³ Az ellentmondás nyilván abban rejlik, hogy a volt munkatársak, tanítványok igazságot kívántak szolgáltatni mesterüknek, elvtársuknak, akiben a hitéért, közös hitükért szenvedő mártírt látták. Az utókor viszont, a konkrét személyiség híján, csupán a művekben megőrződött „lennyomattal” találkozhatott, amit korántsem találhatott oly csodálatra méltónak, követendő példának. Tordai Zádor tanulmánya fényt derít ennek a sajnálatos ellentmondásnak az okára: „Gazdag tevékenységéből két ág bontakozik ki: az irodalmi-publicisztikai és az egyetemi-filozófiai munka. [...] Az irodalomkritika közvetlenebb társadalmi tevékenység volt, olyan, ahol elfogadta a politikának való közvetlen és direkt alárendelés elvét. [...] Ugyanakkor filozófiai tevékenységében az ellentétes szemlélet bomlik ki szinte felszabadultan. Ez a »terület« különben is távolabb esett a társadalom közvetlen aktualitásától. Az egyetemi oktatást ekkor még nem vette hatalmába az a szűkkeblű szemlélet és gyakorlat, amit dogmatizmusnak szokás nevezni.”⁴

¹ Tóth Sándor: *Dicsőséges kudarcaink a diktatúra korából. Gaál Gábor sorsa és utóélete Romániában 1946–1986*. Bp. 1997.

² Lásd a *Kicsikart Gaál-revízió* című fejezetet: „Egyetérthettünk abban, hogy az utolsó, szerecsenmosdató hazugságot kivéve a felsorolás minden pontjának van valamilyen valóságmagva. Abban is, hogy a valóságos összefüggésekre és arányokra nem tekintő súlypontosítás megbontja a valóságos arányokat, eltorzítja a képet. De hát, ha ez az ára a belépőjegynek!” I. m. 130.

³ Lásd *A pártos Gaál-profil kimódolása* című fejezetet. I. m. 135. és kk.

⁴ Tordai Zádor: *Emlékezés és apológia* (1969). = *Legyünk realisták! Esszék, tanulmányok*. Bp. 1977. 140.

Az apológia a pedagógusra, szerkesztőre és elsősorban magára a személyiségre vonatkozott.

Az összefüggések megvilágítása, az átfogó, mély társadalomismeret, a cselekvések okainak lélektani-tisztázó igénye figyelemreméltó erénye Tóth Sándor könyvének.

Az újraolvasás objektívnek szánt, ugyanakkor a lényegről, a Gaál Gábor-szövegekről azt állítja a szerző, hogy azok a történész számára fontos dokumentumok, de tekintsünk el tőlük: „Tekintsük az életmű szempontjából jelen körülmények között értelmezhetetleneknek, az életműtől egyelőre elkülönítendőnek.”⁵

Ez azonban az életmű közel egyharmada, amely akkor jött létre, amikor megvalósulni lát-szott az a rendszer, melyért a szerző addig harcolt. (Ekkor újra főszerkesztő, az önálló kötet megjelenése is valóra válik stb.) Figyelmen kívül hagyni ezt a szövegtörzset nem lehet csupán azért, mert mostoha körülmények között született, vagy mert nem igazolja az alkotót kegyelettel felidéző tanítvány előfeltevéseit. Gaál Gábor neve az irodalomtörténetben maradt fenn profesz-szori, irodalomkritikusi, szerkesztői, tankönyvírói, irodalompolitikai munkássága okán-jogán. Az irodalom intézményi életében betöltött szerepétől eltekinteni tehát nem lehet. Hogy mennyi-re fontos volt ez a szerep, azt humorosan ugyan, de lényegre tapintóan érzékelteti Bajor Andor: „Irodalmunk harmadik szakasza: Parancsnok: Gaál Gábor, Helyettese: Gaál Gábor, Beosztott: Gaál Gábor.”⁶ Gaál a korszak vezető kanonizátora: programszerűen olvassa-olvastatja, újraol-vassa-újraolvastatja irodalmunkat, kritikáival, „napiparancsaival” pedig az alkotás és befogadás folyamatát irányítja. Szerepe az anyaországi Révai Józseféhez hasonlítható.

Ami szintén vitára készíthet, az Tóth Sándornak a könyvből kiolvasható irodalomfölfogá-sa, melyet Bókay Antal nyomán premodernnek nevezhetünk.⁷ Bókay a premodern irodalom-fölfogás ismérveként a szerző központi szerepét tünteti föl. Eszerint a szerzőre hat a kontextus, melynek alapján létrehoz egy szöveget. A középpontban a kontextusnak és a szerzőre történt hatásának kell állnia. A modern irodalomfölfogás viszont felszámolja ezt a szerzőfogalmat. Roland Barthes szavaival: „A hang elveszti eredetét, a szerző halottá válik, az írás elkezdődik.”⁸ A mű tehát, amint eljutott az befogadóhoz, önálló életre kel, hat, függetlenül attól, hogy szerzője jókedvűből vagy kínjában vetette-e papírra. Az adott időszak Gaál-írásai pedig „napiparancsok”, szándékuk szerint is hatni akarnak. Nem csupán más szövegekre, alkotókra, hanem az egész társadalmi valóságra: „Ezt a valóságot az irodalmunkkal együtt csinálnunk kell. Ebben a valóságban a haladásellenes erőket nemcsak az igazságszolgáltatásnak kötelessége leküzdeni, de az irodalomnak is. [...] Ne értelmezze, ne ábrázolja ezt a valóságot az író, hanem változtassa meg!”⁹ Az írás 1947-ből való, de a szerző felveszi kötetébe is. 1948-ban ezt írja: „Minden műalkotás a társadalmi harcok terméke, és szerepe a társadalmi harcokban van: minden műalkotás az osztályharc megnyilvánulása.”¹⁰

Gaál Gábor következetesen küzd a szociológiai nézőpont bevezetéséért, amelynek alkalmazása a társadalom irodalomszemléletéről az irodalom társadalomszemléletére tereli a figyelmet. (Lásd a témáról Veres András tanulmányát.¹¹) Ezzel napjainkig hatóan zsákutcába viszi iroda-lomértelmezésünket. Már az 1947-es Toldi-vitával elkezdődik ez a tudatosan irányított folya-

⁵ Tóth Sándor: *i. m.* 59.

⁶ Bajor Andor: *Vázlat a hazai magyar irodalom oktatásához*. Helikon. 1991. 52. sz.

⁷ Bókay Antal: *Irodalomtudomány a modern és posztmodern korban*. Bp. 1997.

⁸ Idézi Bókay: *i. m.* 128.

⁹ Gaál Gábor: *Író és irodalom a népi demokráciában*. = *Valóság és irodalom*. Buk. 1950. 201.

¹⁰ *Olvaszuk újra a magyar irodalmat!* Utunk 1948. nov. 20. Ez is bekerül a *Valóság és irodalomba*.

¹¹ Veres András: *A szociológiai nézőpont az irodalomértelmezésben* (Történeti vázlat). = *Az irodalomtörténet el-mélete*. Szerk. Szili József. Bp. Akadémiai Kiadó 1989.

mat. A vitát nem lehet akcidenziaként értelmezni, hiszen dokumentumait maga Gaál is beemeli a *Valóság és irodalom* című kötetébe. „Az eddiginél tárgyiasabb, a szociológiai szempontot valóban alkalmazó kutatás – ebben a részletkérdésben is – gyökeresen módosítani kénytelen eddigi Arany-, illetve Toldi-felfogásunkon. [...] Önismereti zavar, hogy pórsuhancnak véli (bár nem annak ábrázolja) azt a Toldit, aki valójában a 19. századi reformkorszaki *nacionalista* nemesnek egy, erre a nemesre illő »népi«, »mesei« tulajdonságokkal keresztül-kasul idealizált változata.”¹² Az általam kiemelt „nacionalista” jelző Gaál Gábor és a korszak terminológiájában megbélyegző, a sovinizmus szinonimája. Ezért nem illik sem Toldi Miklósról, sem a szerző Arany liberális nemzeteszelméjére. Tóth Sándor idézi a vitával kapcsolatban a szociológiai nézőpontot védő francia kutatót, Jean Luc Moreau-t,¹³ aki Lukács György nyomán hasonlóképpen értékeli Toldi Miklós társadalmi helyzetét. Egy ellentmondás viszont elkerüli a monográfus figyelmét, nevezetesen az, hogy Gaál Gábor saját kortársaitól mindig „az idő színvonalán” álló, tehát a kor politikai, ideológiai harcát tükröző műveket kér számon, Aranytól viszont zokon veszi, hogy az a kiszolgáltatott helyzetéből a nemzet tagjává, oszlopává emelkedő nép reprezentánsának tekinti Toldiját.

Arról sem esik szó Tóth Sándor munkájában, hogy Gaál Gábor sajnálatos módon részt vett az önálló erdélyi magyar intézményrendszer leépítésében. Egy példa: Benkő Samu idézi Szabó T. Attila feljegyzését: „Az itt egybekötött és címlap előzékkel ellátott kiadványok Kelemen Lajos 1947. szeptember 30-án bekövetkezett 70. születési évfordulójára tervezett emlékkönyv különnyomatban megjelent tanulmányai. Az emlékkönyv megjelenését az Erdélyi Tudományos Intézet utolsó igazgatója, Gaál Gábor – előttem ismeretlen okokból – akadályozta meg.”¹⁴ Benkő Samu szerint Gaál pártutasítást hajtott végre, mivel a személyi kultusz kiépülésének idején megengedhetetlennek tartották, hogy egy öreg, magyar, polgári tudóst az intézet külön kötettel tiszteljen meg. Az Akadémia tagjaként 1947-ben Gaál Gábor azt a feladatot kapta, hogy az intézetet építse be az akkor létrehozott kolozsvári Akadémiai Fiókba. Csögör Lajos és Balogh Edgár rektorok letartóztatása után úgy tettek, mintha az intézet nem is létezett volna.

A kényszer, félelem nem lehet egyedüli mentség, hiszen akad a korszakból ellenpélda, nemcsak a más meggyőződésű Márton Áron vagy Venczel József helytállására gondolok, hanem például a népszolgálatot a szociáldemokrata párt keretében vállaló Nagy Gézára, aki Balogh Edgár biztatására, hogy írjon helyeslő nyilatkozatot az Erdélyi Múzeum-Egyesületben folyó tisztogatásról, azt válaszolta: „Ha ma a te tanácsodra elkezdeném ezt a nyilatkozatot, azt jelentené, hogy féltlenivalóm van, hogy bűnösnek érzem magam, és szeretnék menekülni bizonyos következmények elől.”¹⁵ Hogy a kommunista pártból való kizárás réme indokolt sok kényszereselekvést, az bizonyosnak látszik. Úgy tűnik, létezett mégis más alternatíva is. Ezt Kohn Hillel sorsa is igazolja, akit kitétek a pártból, mégis professzor maradt a Bolyai Tudományegyetem Közgazdasági Karán.¹⁶

Miért nem sikerülhet Tóth Sándornak maradéktalanul megcáfolnia a hatalom által manipulált kialakított, sematikus Gaál Gábor-képet? Talán azért, mert az elrajzolás csupán megerősített bizonyos, markánsan meglévő vonásokat. A karikatúra azonban, torzításai ellenére is, éppen lényegre tapintása miatt érdekes. Másképpen föltéve a kérdést: miért sajátíthatta ki a hatalom

¹² *A nagy százéves évforduló*. Utunk 1947. 13. sz.

¹³ Tóth Sándor: *i. m.* 216.

¹⁴ Benkő Samu: *Erdélyi Tudományos Intézet*. Kvár 1992.

¹⁵ Benkő Samu: *Nagy Géza*. Kvár. 1992.

¹⁶ Tóth Sándor: *i. m.* 224.

Gaál Gábor életművét? Miért volt alkalmas ez az életmű a kisajátításra? Ezekre a kérdésekre nem lehet a korszak Gaál-szövegeitől eltekintve válaszolni.

A *Valóság és irodalom* című kötet a korszak irodalompolitikai elvárásainak megy elébe. Gaál újrapiublikálja itt a Toldi-vita szövegeit, a kötet számára készül a *Szovjet valóság, szovjet irodalom* című tanulmány stb. Paradox jelenség, hogy a reprezentatívnak szánt kötet az aktuálpolitikának leginkább megfelelő, efemer írásokból áll. A maradandóság igénye a diktatúra torz értékviszonyai között önmaga ellentétébe fordul itt. Ugyancsak e kötetben jelenik meg újra, rangos kötetnyitó helyen az 1929-ben keletkezett *Gyávák-e az erdélyi írók?* című vitacikke, melyben szembeütő a kíméletlen, nyers terminológia, a vélt ellenfelek, a helikonisták kipécézése. Az erdélyiség fogalmáról ezt írja például: „Erről a frazeológiáról, ha erősen odanéznünk, kiderül, hogy csak halvány gőzverése már annak az erdélyi szómágiának, amit Erdély vicinális irodalomkritikusai találtak ki dilettantizmusuk igazolására.”¹⁷ Érdemes közelebbről megfigyelnünk e tanulmány szemléletét, érvrendszerét, mert benne az 1946 utáni írások jellegzetességei szinte mind megfigyelhetők. A hivatalos kánonnal szemben Gaál Gábor megfogalmazza itt az antikánon ismérveit, amelyek ’46 után immár hatalmi kánonként bénítják dogmatikussá az irodalomszemléletet. Gaál evolucionista világszemléletet kér számon az irodalomtól, ennek hiányáért marasztalja el az Erdélyi Helikon alkotóit, akik az „osztálykülönbségeket közömbösítik”, „... és hogyan ábrázolja a kisebbségi osztályhelyezkedések mozgását például, amikor a valóság mozgását már előre letagadja.”¹⁸ A reformkori irányköltészet¹⁹ elvárását ez a szemlélet is átveszi, lévén szerinte az irodalom lenini terminológiával „kollektív propagandista”. Ezért Gaál szerint a gyávaság vádja: „A mai orosz írók kivételével érheti a legtöbb író.”²⁰ Érdekes jelenség, hogy ez az eljárás a nemzetit helyettesíti az osztályharcossal, de maga a szemlélet közös a 19. században kikristályosodott nemzeti kánonnal. Kulcsár Szabó Zoltán szerint a kor kanonizátora, Toldy Ferenc „a múlt megőrzése érdekében [...] sok esetben feláldozta az esztétikai szempontot. A kánon központi elve egy nemzeti szellem megjelenése és önmagával való reflexív azonosulása.”²¹ Ez a szemlélet az irodalom funkciói közül sem az *öncélt*, esztétikumot, sem a *szórákoztatást* (tehát éppen a specifikus célokat) nem ismeri el, csupán a *docere* (tanítás) és *utile* (hasznosság) követelményeit: „A tiszta írói hivatás eme fogalmazásában bizony az esztéta szépséglihegés járulékos elemmé, illetve minimális követeléssé törpül...”²² Ellensége ez a felfogás a *fikcionalitásnak* is: „...ha az író nem ismeri és nem akarja ismerni és ábrázolni világát, s egy képtelen és kiagyalt világról beszél, melyben az olvasó nem találja a helyét és kortársi tudata tartalmát. Az ilyen író az olvasó számára legfeljebb szépíró, akinél az írás elsősorban szépirodalom.”²³ Az 1945 után hatalmi kánonná váló tiltott kánon mindannak az ellenkezőjét várja el, amit saját jelenében, 1929-ben „a valóság megkerülésével és eltakarásával” azonosít: „a szakrális és professzionális művészetelméletek”, annak hirdetése, hogy „a művészet autonóm, a tartalom mindegy, a valóság ábrázolásához távolság kell, az írónak nem lehet előírni,

¹⁷ *Valóság és irodalom* 13.

¹⁸ *Valóság és irodalom* 17.

¹⁹ Mintadarabja Eötvös József: *Én is szeretném* című verséből: „Kit nem hevít korának érzeménye,/ Szakítsa ketté lantja húrjait.”

²⁰ *Valóság és irodalom* 14.

²¹ Kulcsár Szabó Zoltán: *Irodalom / történet(i) / kánonok. = Szövegek között.* Szerk. Bocsor, Fried, Hódosy, Müller. Szeged 1996. 26.

²² *Valóság és irodalom* 14.

²³ *I. m.* 15.

hogy mit csináljon”.²⁴ Gaál szerint az írónak elő lehet írni, hogy *mit* írjon, *miről hogyan*, hiszen a művészet *nem autonóm*, hanem a társadalmi-ideológiai harcnak van alávetve. Kötelességként határozza meg tehát az írónak az osztályharcként értelmezett valóság ábrázolását és megváltoztatását, a realista módszerben pedig megfogalmazásában az etikai érték keveredik a stílusdemokratizmus elvárásával: „Mindehhez azonban erkölcsi érzület, a szív és a lélek bátorsága és tiszta szó kell, mely nyílt és egyértelmű.”²⁵

A stílus áttételességének létjogosultságát tagadó, szájbarágós didaxis egyrészt homogén, alacsony kultúrájú befogadói közösséget tételez, másrészt szintén rokonítható e tendencia a múlt századi népies törekvések szándékolt egyszerűségével. Korántsem véletlen persze, hogy mit hirdet az irodalompolitikus követendő példának, hogy milyen alkotókat tekint emblémának. Ez a kanonizáció retrospektív aspektusa. (A proletkult Horváth Márton által megfogalmazott jelszava: „lobogónk, Petőfi” a valóságban inkább „bunkócskánk, Petőfi” gyanánt funkcionált, hiszen a primitíven egyszerű propagandaköltészetten kívül eső bármilyen stílustörekvés elnémitására használták.)

De térjünk vissza az 1929-es Gaál-szöveghez: „Ne desztilláljon, és ne absztraháljon! Ne takarja és ne leplezze a valóságát! Az igazi mindig konkrétumokban beszél!”²⁶ A fikcionalitás lehetőségének elvetése az irodalmat jegyzőkönyv, kordokumentum szerepre redukálja, melyben a művészi érték ugyanúgy nem érték, mint a kérdező, kételkedő attitűd, csupán a deklaráló, ki nyilatkoztató, iránymutató diszkurzusforma. Ennek nevében utasítja el Gaál ki nem mondottan, csupán utalással a Babits-típusú kérdező-egzisztenciális költészetet: „Ezek az írók voltak azok, akik csodálatos énekeket mondtak a fű növéséről, de neked nem mondtak semmit; nem irányítottak, nem magyarázták világodat; beszéltek mindenféle nyelven; stilizáltak és szimbolizáltak: csak éppen egyenesen és terólad és valóságodról nem beszéltek. S kétségtelen, csinálmányaikról tényleg mondhattad, hogy szép.”²⁷

Vitára serkent Tóth Sándornak az a kategorikus megállapítása is, hogy: „Értékek kizorításáról szólván, azt kell megállapítani, hogy Romániában már 1946-tól Gaál Gábor szellemének a köztudatból, személyének a közéletből való kizorítása volt napirenden, s ezt 1950-re el is érték.”²⁸ A széles körű irodalompolitikai munka, amelyből Gaál Gábor kiveszi a részét, ezt a kizorítást fokozatossá teszi és főképp olyanná, melyhez a mintát ő maga szolgáltatja. Tevékenységének erről az aspektusáról, ha szó esik is, akkor azt a mentő körülmények taglalása minimalizálja. A felelősség dimenziójára gondolok. Hiszen naivul vagy cinikusan,²⁹ de az a baloldali értelmiségi réteg, amelyhez Gaál is tartozott, jelentős mértékben hozzájárult ennek a totális hatalomnak a kiépítéséhez, legitimálásához.

Tóth stílusából a csodáló, néhol együttérző azonosulás érezhető a hőssel, akiben egy közösség saját cselekvéseinek lehetséges skáláját ismeri fel. Ez az értelmezői közösség – a reformkommunista gondolkodásmódból adódóan – saját meggyőződését védte és védi a tant „eltorzítókkal” szemben, hiszen önazonosságának folytonosságát is védi ezzel.

²⁴ Uo.

²⁵ *I. m.* 16.

²⁶ Uo.

²⁷ Uo.

²⁸ Tóth Sándor: *i. m.* 26.

²⁹ Csehi Gyula mondja Robotos Imrének 1946-ban Nagyváradon: „Tökéletlenek vagyunk mindannyian. Miért várod, hogy az első titkár tökéletes legyen? Lesz még ennél nagyobb meglepetésekben is részünk. A tisztség megtartásának fő eleme a jellemgyengeség, fedőneve »pártfegyelem«.” Idézi Robotos Imre: *Pengeváltás*. Nagyvárad 1997. 51.

Úgy érzem, a baloldali értelmiség szerepvállalásának, stratégiájának kritikája ma is tabutéma művelődéstörténetünkben. Pomogáts Béla³⁰ értékelése, hogy céljuk, a nemzeti közösség szolgálata a túlélés érdekében vállalt önkorlátozások és kompromisszumok ellenére is pozitívvá teszi szerepüket, inkább az 1956 után porondra lépő értelmiséget illeti meg. Nekik volt alkalmuk a kijózanodásra. A hatalom kiépítésében részt vállalók esetében viszont hipotetikus marad a kompromisszumkötések helyessége. Nem tudjuk ugyanis, hogyan szolgálták volna közösségük önazonosságának megtartását, a túlélést a nemzeti vagy polgári liberális eszmevilág elhallgattatott képviselői. Vélhetjük, talán jobban. (Az viszont tény, hogy a pluralitás megszüntetése erőteljesen, nagymértékben gyengítette a közösséget. Az alternatíva hiánya pedig a zsákutca kiküszöbölését tette lehetetlenné.) Ahogyan feltételezhetjük azt is, hogy ha túléli, talán Gaál Gábor is kijózanodik, önrevíziója sem marad el. (Ennek nyoma sincs a Tóth Sándor által fölso- rakoztatott dokumentumokban.)

A nagy kérdés, hogy meddig lehet és szabad hinni a hatalomnak, meddig lehet a szolgálatában állni, változatlanul fennmarad. Szintén kérdéses, hogy áldozatnak tekinthető-e az a gondolkodó, aki fiatal korától elkötelezi magát egy, a világot *erőszakkal* megváltani akaró ideológiának, amikor ez az ideológia, hatalomra kerülve, az erőszakot rajta alkalmazza. Ugyanúgy, mint korábban az ellenségnek kikiáltott másképp-gondolkodókon, akik szintén ártatlanok voltak.

Hogy az apológia vagy mentegetés jogos-e, hogy a keletkezett szövegektől szabad-e eltekinteni, hogy lehet-e végleg lezártnak tekinteni a Gaál Gábor-ügyet, arról – gondolom – a párbeszéd, vita tovább folytatható. Mint ahogy az is megérdemelne egy nagyszabású eszmecserét, hogy mit is kezdhünk ma a ránk maradt baloldali értékorientációjú szöveghalmazzal és az értékelési stratégiák tovább élő örökségével.

³⁰ Pomogáts Béla: *Írástudók hűsége*. Kelet–Nyugat. 1990. febr. 1.